

Ilmiy-uslubiy,
ma'naviy-ma'rifiy jurnal.
Ta'sischi:
O'zbekiston Respublikasi
Oliy ta'lim fan va innovatsiyalar vazirligi
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
1992-yildan chiqa boshlagan
Jumal O'zbekiston Respublikasi
Toshkent shahar matbuot va axborot
boshqarmasi ro'yxatidan qayta o'tgan
(№ 02-0055 26-sentyabr 2014-yil)

Bosh muharrir:

G. RIXSIYEVA (prof., f.f.n.)

Tahrir hay'ati:

D. SAYFULLAYEV (prof., t.f.d.) (bosh
muharrir o'rinbosari)

X. ALIMOVA (prof., f.f.d.) (mas'ul kotib)

A. MANNONOV (prof., f.f.d.)

Q. SODIQOV (prof., f.f.d.)

R. XODJAYEVA (prof., f.f.d.)

SH. SHOMUSAROV (prof., f.f.d.)

Q. OMONOV (prof., f.f.d.)

U. MUHIBOVA (prof., f.f.d.)

D. MUHIDDINOVA (f.f.d.)

X. HAMIDOV (f.f. bo'yicha PhD)

B. ABDUHALIMOV (prof., t.f.d.)

A. XODJAYEV (prof., f.f.d.)

M. IS'HOQOV (prof., t.f.d.)

X. FAYZIYEV (dos., t.f.n.)

D.XODJIMURATOVA (t.f. bo'yicha PhD)

SH. YOVQOCHEV (prof., s.f.d.)

N. ABDULLAYEV (dos., s.f.d.)

A. VAHOBOV (prof., i.f.d.)

R. ABDULLAYEV (prof., i.f.d.)

I. MAVLANOV (prof., i.f.d.)

R. BAHODIROV (prof., fal.f.d.)

E. IZZETOVA (prof., fal.f.d.)

A. SHONAZAROVA (AQSHning Kolumbiya
univ. prof.)

G. GLIZON (AQSHning New Mexico univ. prof.)

ONO MASAKI (Yaponiyaning Tsukuba

univ. prof.)

LIDJI IN (Koreya Respublikasining Xankuk
chet tillar univ. prof.)

V. MESAMED (Isroilning Quddus univ. prof.)

A. GURER (Turkiyaning Anqara univ. prof.)

A. VOROBYEV (Rossiya Fanlar akademiyasi,
Sharqshunoslik instituti katta ilmiy xodimi)

G. AVDA (Misr Arab Respublikasining Xelvon
univ. prof.)

A. TOHIR (Misr Arab Respublikasining "Al-
Hivar" siyosiy tadqiqotlar markazi direktori)

S. KURAYM (f.f. bo'yicha PhD)

H. BAYDEMIR (Turkiyaning Otaturk univ. prof.)

SHARQ MASH'ALI

ISSN 2010-9709

MUNDARIJA № 3, 2025-yil

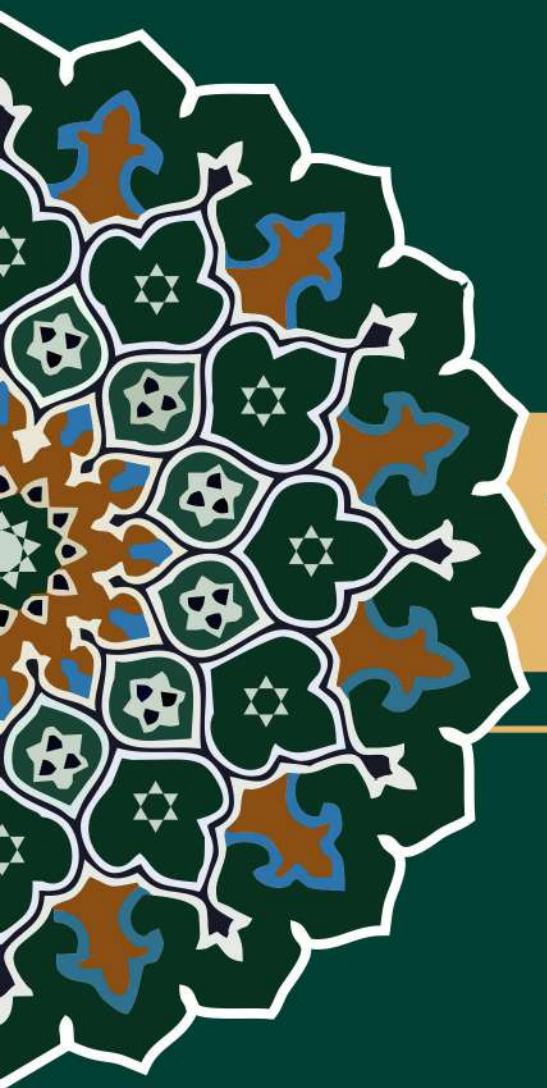
Adabiyotshunoslik

Ходжаева Р. Коранические образы и мотивы в макамах великого мыслителя из Хорезма Махмуда аз-Замахшари.....	3
Ахмедова III. Образ песчаного корабля пустыни - верблюда в рассказах Сулеймана Аш-Шати	10
Gafurova X. Yaponiyada zamonaviy fanda uta-monogatari adabiy janrini o'rganish	15
Qoraboyev S. Pashtu adabiyotida tarixiy roman va uning janri masalasi	23
Qosimova G. Yomixon janri rivojida Ueda Akinari merosi.....	30
Qalandarov M., Xushnazarova G. Kamoliddin Husayn Voiz Koshifiy "Lub ul bob-masnaviy" hamda Odina Eshonning "Miftoh ul-asror" asarlarning ilmga oid qismlari tahlili	41
Jabborov Sh. Alisher Navoiyning "Nasoyim ul-muhabbat" asarida "tabaqa" va uning o'ziga xos xususiyatlari.....	51

Tilshunoslik

Abduvaliyeva O'. Pashtu tilidagi kopulyativ frazologik birliklar.....	58
Muxammadjonov A. Abu Hilol al-Askariyning الفروق اللغوية "Al-Furūq al-lughawiyyah" asarining struktur va semantik tahlili	67
Saidov U. Konsept: tushunchasi, tarixi va masalaning diaxronik qo'yilishi.....	80
Baylarova L. Methodology based on the cultural model of linguistic and cultural texts in teaching German.....	88
Giyazova B. Ma'budalar - sarasvati, lakshmi va durga bilan bog'liq atamalarning sinonimik (jihatdan) tahlili	91
Rasulova K. "Navoiy" romani turkcha tarjimalarida frazeologizmlarning berilishi.....	107

SHARQ MASH'ALI

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
ilmiy-uslubiy, ma'rifiy jurnali

3
2025

Nashrga tayyorlovchilar: J. ISMOILOV, A. ZIYODOV L. HAMDAMZODA, H. SULAYMONOVA Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy Attestatsiya Komissiyasi tomonidan filologiya va tarix yo'nalishi bo'yicha ilmiy maqolalar chop etiladigan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan. Jurnal original-maket asos'ida bosildi. Sharq mash'ali, 2025 yil 3-son. e-mail: nashriyot@tsuos.uz web-site: www.tsuos.uz Muallif fikri tahririyat nuqtayi nazaridan farqlanishi mumkin. Bosishga ruxsat etildi: 30.09.2025 Bichimi 84x108 ¹/₁₆ Shartli 11,5 b.t. 50 nusxada bosildi. Buyurtma № Toshkent davlat sharqshunoslik universitetining kichik bosmaxonasi. Toshkent, Amir Temur ko'chasi, 20-uy.	Tarix	Madraimov A., Madraimov A. Tarixchi G'iyosiddin Xondamirning Boburshunoslikka qo'shgan katta hissasi 117 Karimov N. "Navodir al-usul" asarida islom psixologiyasining yoritilishi 122 Hasan N. Ahmad Yassaviyning turkiy xalqlar tarixida tutgan o'rni haqida 130 Mirzoraximov A. Kitobat va uning rivojlanish bosqichlari 138 Alizade O. Tamgalarla Türk Rakamlarının Oluşturulması..... 145
	Tashqi siyosat	Sadibaqosev H. Markaziy Osiyo davlatlarining xavfsizlik borasida AQSH va Xitoy bilan hamkorligi 152 Rizayev A. Saudiya Arabistonining xalqaro- siyosiy identikligi 159 Аллахвердиева Л. Развитие магистерского образования в Азербайджане в процессе интеграции в европейское высшее образовательное пространство..... 166 Qalandarov O'. Afg'on migrantlarining eron jamiyatiga infiltratsiyasi 174

быть организация учебных программ для конкретного учебного заведения (среднего или высшего), а также непосредственная педагогическая деятельность в нем.

Следует помнить, что по мере повышения уровня подготовки к обучению творческая деятельность сочетается с самим обучением. Магистратура – это образовательный круг, вокруг которого решаются эти задачи. В соответствии с современными требованиями минимального обеспечения учебного процесса необходимыми условиями качественной подготовки магистрантов являются:

- наличие в вузе докторской квалификации, соответствующей профилю подготовки магистра;
- наличие баз данных по профилю обучения;
- доступ к информационным сетям.

Как видно, образование человека являясь его внутренним достоянием развивается под влиянием внутренних и внешних, объективных и субъективных факторов. Магистерское образование играет особо важную роль в формировании этого свойства. Приобретенные образование и знания создают человеку возможность решения жизненных задач и проблем на основе овладения человеческой культурой и человеческим опытом. В процессе интеграции в Европу меры, реализованные по повышению качества высшего образования в нашей стране, принятые нормативно-правовые документы, повысили интерес к магистерскому образованию и повысили значение научно-исследовательской деятельности.

AFG‘ON MIGRANTLARINING ERON JAMIYATIGA INFILTRATSIYASI

O‘LMAS QALANDAROV

Tadqiqotchi, TDSHU

Annotatsiya: Mazkur tadqiqot Erondagi afg‘on qochqinlari masalasini tarixiy jarayonlardan tortib hozirgi kungacha bo‘lgan davrda siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy nuqtayi nazardan chuqur tahlil qiladi. Migratsiya to‘lqinlarining shakllanish bosqichlari, ularning sabablari — Afg‘onistondagi siyosiy beqarorlik, ichki urushlar, iqtisodiy inqiroz va tashqi kuchlarning aralashuvi — atroflicha ko‘rib chiqiladi. Eron hukumati tomonidan qabul qilingan institutsional chora-tadbirlar, jumladan vaqtinchalik yashash tartiblari, huquqiy maqomga ega bo‘lishdagi cheklovlar, fuqarolik olishdagi murakkab jarayonlar va ular bilan bog‘liq ijtimoiy muammolar tahlil qilinadi. Qochqinlarning ta‘lim va sog‘liqni saqlash tizimiga integratsiyalashuvi, ularning mehnat bozoridagi o‘rni, mahalliy aholiga ta‘siri va demografik muvozanatdagi o‘zgarishlar ham alohida baholanadi. Tadqiqotda shuningdek Eron jamiyatida ijtimoiy kayfiyat va jamoatchilik qarashlarining shakllanishi, qochqinlar sababli yuzaga kelayotgan ijobiy hamda salbiy oqibatlar ilmiy jihatdan yoritiladi. Eronning “yumshoq kuch” siyosati doirasida amalga oshirilgan madaniy diplomatiya va ta‘lim dasturlarining samaradorligi, ularning ijtimoiy integratsiyaga qo‘shgan hissasi tahlil qilinadi. Yakuniy qismda afg‘on muhojirligi nafaqat ichki ijtimoiy-iqtisodiy muammo, balki Eron tashqi siyosati, mintaqaviy xavfsizlik va geosiyosiy barqarorlikka bevosita ta‘sir ko‘rsatuvchi omil sifatida baholanadi hamda bu jarayonni tizimli yondashuv orqali boshqarish zarurligi ta‘kidlanadi.

Kalit soʻzlar: Afgʻon qochqinlari, Eron Islom Respublikasi, migratsiya siyosati, taʼlim, ijtimoiy integratsiya, xavfsizlik, madaniy diplomatiya.

Аннотация: Данное исследование представляет собой углублённый анализ проблемы афганских беженцев в Иране — от исторических процессов до современного периода — с учётом политического, социального и экономического контекста. Подробно рассматриваются этапы формирования миграционных волн и их причины — политическая нестабильность в Афганистане, внутренние конфликты, экономический кризис и вмешательство внешних сил. Анализируются институциональные меры, принятые правительством Ирана, включая временные режимы проживания, ограничения на получение правового статуса, сложные процедуры приобретения гражданства и связанные с этим социальные проблемы. Особое внимание уделяется интеграции беженцев в систему образования и здравоохранения, их роли на рынке труда, влиянию на местное население и изменениям демографического баланса. В исследовании также рассматривается формирование общественных настроений и восприятия, оцениваются как положительные, так и отрицательные последствия присутствия беженцев. В рамках политики «мягкой силы» Ирана анализируется эффективность культурной дипломатии и образовательных программ, направленных на управление ситуацией с беженцами и содействие их социальной интеграции. В заключении подчёркивается, что афганская миграция рассматривается не только как внутренняя социально-экономическая проблема, но и как фактор, напрямую влияющий на внешнюю политику Ирана, региональную безопасность и геополитическую стабильность, что требует комплексного и системного подхода к её регулированию.

Ключевые слова: афганские беженцы, Исламская Республика Иран, миграционная политика, образование, социальная интеграция, безопасность, культурная дипломатия.

Abstract: This study provides an in-depth analysis of the issue of Afghan refugees in Iran from historical processes to the present, focusing on political, social, and economic perspectives. The stages of migration waves and their causes — political instability in Afghanistan, internal conflicts, economic crises, and the intervention of external powers — are thoroughly examined. The institutional measures adopted by the Iranian government, including temporary residence regulations, restrictions on obtaining legal status, the complex process of acquiring citizenship, and related social challenges, are analyzed. Special attention is given to the integration of refugees into the education and healthcare systems, their role in the labor market, their impact on the local population, and changes in demographic balance. The study also explores the formation of public attitudes and social perceptions in Iranian society, assessing both the positive and negative consequences associated with the presence of refugees. Within the framework of Iran's "soft power" policy, the effectiveness of cultural diplomacy initiatives and educational programs aimed at managing the refugee situation and their contribution to social integration are critically evaluated. The conclusion argues that Afghan migration should be regarded not only as a domestic socio-economic challenge but also as a factor directly influencing Iran's foreign policy, regional security, and geopolitical stability, highlighting the need for a comprehensive and systematic approach to managing this process.

Keywords: Afghan refugees, Islamic Republic of Iran, migration policy, education, social integration, security, cultural diplomacy.

Kirish.

Afgʻonistonlik mehnat muhojirlari Eron hududida Pahlaviy sulolasi hukmronligining soʻnggi davrida (1925–1979) koʻzga tashlana boshladi. Sanoatlashtirish ehtiyoji sababli 1979-yilga kelib bu yerda qariyb 600 ming afgʻon yashardi. Sovet qoʻshinlarining Afgʻonistonga kirishi ortidan muhojirlik jarayoni ommaviy tus oldi. Ruhulloh Xumayniy “yagona ummat” shiori asosida, Iroq urushi (1980–1988) ogʻirliklariga qaramay, millionlab qochqinlarni qabul qildi.

Sovet qoʻshinlari chiqib ketgach, Eron qaytarish dasturini boshladi, biroq mujahid guruhlarini oʻrtasidagi ichki kurash Afgʻonistondagi beqarorlikni saqlab qoldi. 1996-yilda “Tolibon” hokimiyat tepasiga kelib, qochqinlarning ikkinchi toʻlqini yuzaga keldi. 2001-yilda “Tolibon”

ag'darilgach, muammo yana kuchaydi va 2003-yilda Eron navbatdagi repatriatsiya kompaniyasini boshladi. Bu jarayonda hujjatsiz afg'onlar faol qo'lga olindi, jarayon xalq orasida "afg'onlarni ovlash" nomini oldi. Afg'oniston hukumati qaytganlarga 200 dollar va yer taklif qilgan bo'lsa-da, aksariyat deportatsiya qilinganlar yana Eronga qaytishni afzal bildi. Natijada Eron hududidan faqat 300 mingga yaqin, Pokistondan esa 1,6 milliondan ortiq muhojir qaytdi. Biroq EIR rahbariyati uzoq muddatli siyosat ishlab chiqmagani sababli keyingi keskinlashuvlarda vaziyat yanada murakkablashdi¹.

"Tolibon"ning hokimiyatga qaytishi afg'on qochqinlari oqimining to'rtinchi va eng keng ko'lamlı to'loqini yuzaga keltirdi. Asosan noqonuniy bo'lgan bu oqim Eronning ichki beqarorligi va xalqaro sanksiyalar fonida yanada xavfli tus oldi. Shu bois vaziyat, uning tahdidlari va EIR imkoniyatlarini tahlil qilish dolzarbdır. BMT ma'lumotlariga ko'ra, Eronda 800 ming qochqin qonuniy yashaydi, ulardan 780 ming nafari afg'onlardır. Noqonuniy muhojirlar umumiy sonning 90 foizidan ortiq bo'lib, 2,7 million deb baholangan: 2,1 millioni hujjatsiz, 600 ming nafari xorij pasportiga ega. 2022-yil oxirida ularning umumiy soni 4,3–4,5 millionga yetgani aytiladi, ayrim manbalarda esa 5–8 million deb ko'rsatilgan. "Tolibon" hokimiyatga kelgach, chegaradan o'tishlar keskin oshib, kuniga 700–800 tadan 5 mingga chiqqan. 2022-yilda rasmiy ro'yxatga olish jarayonida 2,27 million kishi qayd etilib, 1,8 millioni to'liq ma'lumot bergan. Qochqinlarning aksariyati Pokiston orqali kiradi, ayrim hollarda Zaranj hududidan. Bu jarayonda noqonuniy migratsiya bilan shug'ullanuvchi guruhlar faol bo'lib, ayrim yo'l ko'rsatuvchilar oyiga 35 mingga muhojirni o'tkazadi. Natijada noqonuniy savdo bozorining shakllanishi va talonchilik xavfi ortmoqda².

Afg'on muhojirlarning 96 foizi shaharlarda, qolgan 4 foizi esa Ichki ishlar vazirligi tasarrufidagi "mehmonshahar"larda istiqomat qiladi. Ayrimlari vaqtinchalik markazlarda joylashtiriladi. 2016-yilgi ma'lumotlarga ko'ra, eng ko'p afg'onlar Tehron, Xuroson-Rizoviy, Isfahon, Kirman, Fors, Qum, Alborz va Yazdda yashaydi. Rasmiy ravishda ayrim viloyatlar yopiq bo'lsa-da, amalda qabul davom etmoqda. Bir qismi Afg'oniston konsulliklari orqali pasport rasmiylashtirib yashaydi, biroq ikki yilga uzaytirish 40 dollarga tushgani uchun ko'pchilik vaqtinchalik ro'yxatga olish kartasini afzal ko'radi. Eron qonunchiligida fuqarolik "qon tamoyili" asosida belgilanadi, afg'onlarga esa faqat istisno tariqasida beriladi. Asosan ular Fuqarolik kodeksining 979-moddasida ko'rsatilgan shartlarga — 18 yoshga to'lish va besh yil davomida mamlakatda yashashga — javob beradi. Ammo amalda murakkab huquqiy bo'shliqlar mavjud. Masalan, chet ellik otadan tug'ilgan bolalar 18 yoshga qadar pasport olishda jiddiy qiyinchiliklarga duch kelgan.

2003-yilda Vazirlar Mahkamasining qarori, keyin esa 2006-yilgi qonun masalani yanada chalkashtirdi. Faqat 2019-yildagi o'zgartirish bilan onalar farzandi 18 yoshga to'lguniga qadar ariza berish huquqiga ega bo'ldi, ariza bo'lmasa, bola o'zi murojaat qilishi mumkin. Har ikki holda ham Islom Inqilobi Qo'riqchilari Korpusi tekshiruv o'tkazadi. 2021-yil kuzida berilgan 90 ming arizadan atigi 5 mingtasi qanoatlantirilgani bu jarayonning murakkabligini ko'rsatadi. Vaqtincha yashash uchun ruxsatnoma odatda uch oyga beriladi, lekin uni bir necha marta uzaytirish mumkin. Besh yil davomida shu tartibda yashagan shaxs uzoqroq muddatli yoki hatto doimiy ro'yxatdan

¹ Afg'oniston fuqarolari Kermon viloyati aholisining 10 foizini tashkil qiladi =Aherin Xabar. – 2022. – URL: <https://akharinkhabar.ir/amp/local/9341222> (26.12.2022).

² Erondagi qochqinlar = //Ajans-e panakhandegan-e Sazman-e melal-e mottahed. – Eron, 2022. – URL: <https://www.unhcr.org/ir/fa/refugees-in-iran> (kirish sanasi 21.12.2022)

o'tish huquqiga ega bo'ladi. 2019-yildan boshlab esa Eron iqtisodiyotiga 250 ming yevro investitsiya kiritganlarga besh yilgacha yashash ruxsatnomasi berila boshlandi. Ruxsatnoma muayyan hudud bilan cheklangan bo'lib, shaharlararo harakat uchun alohida hujjat talab etiladi. Shuningdek, xorijiy fuqarolar bank, sug'urta, ish yoki tadbirkorlik faoliyati uchun "kod-e faragir" deb ataluvchi universal kod olishlari lozim¹.

Eronning afg'on muhojirlariga nisbatan siyosati, umuman olganda, do'stona deb baholanadi. Pahlaviy davridagi cheklovlar – maxsus hududlarda yashash, majburiy ishga joylashish va ta'lim hamda tibbiy xizmatlarning yo'qligi – Islom inqilobidan keyin bekor qilindi. Hozirda hatto noqonuniy qochqinlarga ham bepul tibbiy yordam ko'rsatilmoqda. Ta'lim masalasiga esa alohida e'tibor qaratilmoqda: afg'on qochqinlari odatda yoshroq bo'lib, umumiy ta'lim darajasi pastroq. Biroq Eronda tug'ilgan ikkinchi va uchinchi avlod orasida savodxonlik keskin oshgan (6 foizdan 70 foizgacha). Qochqinlarning yarmidan ko'prog'i bolalar va yoshlar bo'lgani uchun ular boshlang'ich va o'rta ta'limga muhtoj. 2005-yildan boshlab qonuniy migrantlarning farzandlariga pullik asosda ta'lim olish huquqi berilgan.

2015-yilda A. Xomaniy qonuniy va noqonuniy muhojirlarga boshlang'ich hamda o'rta ta'lim olish imkonini beruvchi farmon imzoladi. 2016-yilda hukumat qarori bilan afg'on bolalarining barcha ta'lim muassasalariga, jumladan nodavlat maktablarga kirish huquqi tasdiqlandi, biroq bepul ta'lim masalasi ochiq qoldi. Bu qaror Eron ta'lim tizimiga katta yuk bo'ldi, chunki yangi maktablar qurilishi talab etildi. 2021/2022 o'quv yilida noqonuniy migrantlar va qochqinlarning faqat uch toifadagi farzandlari o'qishga qabul qilindi: ilgari maktabga borganlar, ro'yxatga olingan oilalardan chiqqanlar va onasi eronlik, otasi xorijlik bo'lganlar. 2022-yil ma'lumotlariga ko'ra, 2006-yildan buyon eronlik bo'lmagan o'quvchilar soni doimiy ortib bormoqda: 2019/2020 yilda 28 ming maktabda 503 mingdan ortiq o'quvchi qayd etilgan. Bu Ta'lim vazirligi uchun katta xarajat keltirib chiqardi — bir o'quvchi yili o'rtacha 600 dollarni tashkil etadi. Ayrim maktablarda, xususan Mashhadda, o'quvchilar soni keskin oshib, uch smenali tizimga o'tilgan².

Eron oliy ta'lim tizimida afg'on talabalar muhim o'rinni egallaydi va ular odatda ikki asosiy toifaga bo'linadi: Afg'onistondan to'g'ridan-to'g'ri vizali holda kelgan talabalar hamda Eron hududida uzoq yillardan beri yashab kelayotganlar. Ikkinchi toifadagi talabalar uchun talaba vizasi olish jarayoni murakkabroq: ular avvalo migratsiya kartasidan (panoh kartasi) voz kechishlari lozim, shundan so'nggina oliy ta'lim muassasalariga rasmiy qabul qilinishlari mumkin. Bu jarayonning murakkabligi tufayli avvallari ko'plab bitiruvchilar, ayniqsa yosh ayollar, ta'limni tamomlagach, kartani qayta olish imkoniyatidan mahrum bo'lgan va Eron hududida qonuniy yashash huquqini yo'qotgan. Natijada, ular Afg'onistonga qaytishga majbur bo'lganlar, bu esa ayniqsa Eronda tug'ilgan va turmushga chiqmagan qizlar uchun ijtimoiy va psixologik jihatdan og'ir kechgan.

So'nggi yillarda Eron hukumati va oliy ta'lim muassasalari afg'on talabalar uchun yanada qulay sharoitlar yaratishga intilmoqda. Xususan, 2023-yilda Tehron universiteti rektori afg'onistonlik talaba qizlar uchun kontrakt to'lov miqdorini 10 foizga kamaytirish haqida qaror chiqardi. Bundan tashqari, "Tolibon"ning qizlar uchun ta'lim taqiqi tufayli Eronga kelgan afg'on talabalar uchun yana qo'shimcha 20 foizlik chegirma joriy qilindi. Bu qaror nafaqat ijtimoiy

¹ Yaqinda kiritilgan o'zgartirish va qo'shimchalar bilan Fuqarolik kodeksi = قانون مدنی با آخرین اصلاحات و الحاقات. – Tehron: Ketabhane-ye Gyanj-e danesh, 1384/2005. – VI, 301 s. [forscha].

² Behniya M., Mahmudiyyan S. Inter kontekstida Erondagi afg'on qochqin bolalarining ta'lim olish huquqi// حق آموزش = کودکان پناهنده افغان در ایران در پرتو نظام حقوق بین الملل ناظر بر پناهندگی Qochqinlar haqidagi xalqaro huquq Majalle-ye hokuki-ye beynoolmelali. – 1401/2022. – No 66. – B. 318–338 [forscha].

adolatni ta'minlashga, balki Eronda qizlar ta'lim olishini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan muhim qadam bo'ldi.

Bundan tashqari, xorijiy talabalar uchun umumiy byudjet sezilarli darajada oshirildi — 4 milliard tumandan 20 milliard tumangacha yetkazildi. Ushbu chora Eronning oliy ta'lim tizimini xalqaro miqyosda yanada raqobatbardosh qilish, xorijiy, xususan, afg'on talabalar uchun ta'lim va turmush sharoitlarini yaxshilash, ularning ijtimoiy integratsiyasini osonlashtirish hamda Eronning "yumshoq kuch" siyosatini mustahkamlashga xizmat qiladi. Eron Islom Respublikasi (EIR) afg'on muhojirlarini ta'lim tizimiga jalb qilishni madaniy diplomatiyaning muhim vositasi sifatida ko'radi. Bu orqali Eron–islom sivilizatsiyasi va madaniyatini targ'ib qilish hamda Islom inqilobi g'oyalari yoyishni maqsad qiladi. Bunday siyosatni Afg'onistondagi Eron universitetlari, afg'on oliy o'quv yurtlarida faoliyat yuritayotgan eronlik o'qituvchilar va o'quv dasturlari qo'llab-quvvatlamogda. Shu bilan birga, amaliyotda siyosiy emas, balki iqtisodiy manfaatlar ustuvor: 2022-yil o'rtalarida Eronda 94 ming xorijiy talaba tahsil olgan bo'lib, ularning 99 foizi pullik dasturlarda o'qigan. Badavlat afg'on oilalari asosan Yevropa va AQShni tanlasa, o'rtacha daromadga ega qatlam Hindiston, Turkiya, Tojikiston va O'zbekistonga yo'nalmogda. Eronda talaba vizasini olish qiyin, Pokistonda esa afg'onlarga nisbatan munosabat salbiy bo'lib, yaqindagina qaytganlar terrorchi sifatida ko'rilgan.

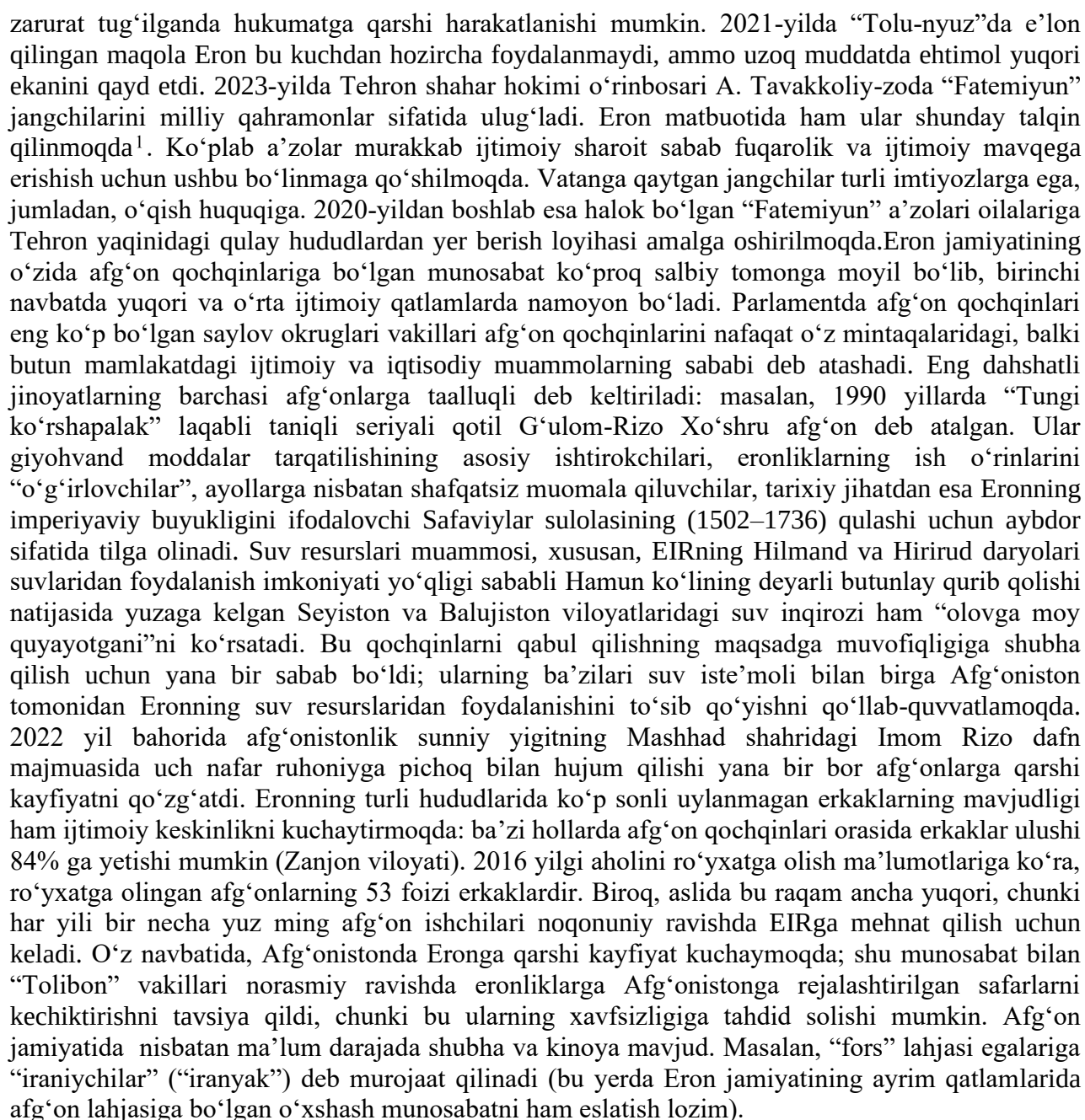
Shunga qaramay, EIR rasmiylari Eronda ta'lim olgan afg'onlar kelajakda malakali kadrlar qatlamini shakllantirib, Afg'onistonni tiklashda muhim rol o'ynashiga, shu bilan birga Eronga ijobiy kayfiyatda qarovchi siyosiy avangard bo'lishiga ishonmogda. Biroq 2021-yilda A. G'ani hukumati davrida afg'on mediasi Eronga qarshi kampaniya boshladi va EIRning "yumshoq kuch" diplomatiyasiga qarshilik ko'rsatdi. Bunga Kobul universitetida fors tili kafedrasining ochilishiga, Hirotda Eron madaniy markazining faoliyatiga qarshi chiqish va kitob ko'rgazmasini xavfsizlik bahonasida o'tkazmaslik kabi holatlar misol bo'ldi.

Afg'oniston hukumati so'nggi yillarda Eronda faoliyat yuritayotgan "Fatemiyn" yarim harbiy bo'linmasiga afg'on qochqinlarining jalb qilinishi yuzasidan jiddiy xavotir bildirmogda. Mazkur tuzilma 2013-yilda tuzilgan bo'lib, Eron Islom Inqilobi Posbonlar Korpusi (KSIQ)ning maxsus "Qods" bo'linmasi homiyligida faoliyat yuritadi. "Fatemiyn"ning asosiy vazifasi — Eronning tashqi siyosiy va harbiy manfaatlarini ilgari surish, xususan, Suriyada Bashar Asad hukumatini qo'llab-quvvatlash uchun jangchilar tayyorlashdir.

A'zolari yollash jarayoni, odatda, Eron hududida yashayotgan afg'on muhojirlarini o'z ichiga oladi. Ular olti oylik harbiy tayyorgarlikdan o'tkaziladi va keyin Suriya frontiga yuboriladi. Turli manbalarga ko'ra, 2013–2022-yillar oralig'ida taxminan 50 ming nafar jangchi tayyorlangan, biroq hozirda 7–8 ming nafari faol harbiy amaliyotlarda qatnashmogda. "Fatemiyn" katta talafotlarga uchragani qayd etiladi: turli manbalarda 2 mingdan 5 minggaacha jangchi halok bo'lgani yoki bedarak yo'qolgani, 4 mingga yaqin kishi esa yaralangani aytiladi.

Bu holat Afg'oniston hukumati uchun ikki tomonlama muammo tug'diradi: bir tomondan, fuqarolarining xorijiy qurolli mojarolarga jalb qilinishi ularning hayoti va xavfsizligiga tahdid soladi; ikkinchi tomondan, urushdan qaytgan jangchilar mamlakat ichida xavfsizlikka xavf tug'diruvchi omilga aylanishi mumkin. Shu sababli, Kobul hukumati xalqaro hamjamiyatdan hamkorlik va Eron bilan muzokaralar orqali bunday yollash jarayonlariga chek qo'yishni talab qilmogda.

Afg'on maxsus xizmatlari bu bo'linmaning ayrim jangchilari yashirinch qaytib, Eron ta'siri ostida bir necha o'n ming kishilik kuchga aylanayotganidan xavotir bildiradi. Ayrim hisob-kitoblarga ko'ra, 30 mingdan ortiq "Fatemiyn" jangchilari Afg'onistonga qaytgan bo'lib, ular

Afg'onlarni qabul qilmaslikka ularni Eron jamiyatiga moslashtirish bo'yicha aniq davlat siyosatining yo'qligi ham sabab bo'lmoqda. Migrantlar yoki qochqinlarning o'zlari ham, EIR rasmiylari ham til, diniy va madaniy umumiylik haqidagi stereotiplarga tayangan holda bu jarayonga jiddiy qiziqish bildirmaydilar. Natijada, moslashuv markazlari mutaxassisleri dolzarb muammolarni hal qilishda yordamchi vazifasini bajaradilar (turar-joy va ish topish, shuningdek, eng zarur tovarlarni xarid qilish). Shu bilan birga, o'tgan yillar tajribasi shuni ko'rsatadiki, hatto

¹ لشکر فاطمیون پیوستگی بین دو ملت ایران = "Fatemiyyun" armiyasi eron va afg'on xalqlari o'rtasidagi aloqani mustahkamladi. = Shahr. – 2023. – URL: <https://shahr.ir/news/30599> (09.01.2023) //افغانستان را بیشتر کرد

ikki qo'shni musulmon mamlakatlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarda ham moslashuv zarur. Moslashuv kurslari ma'lum darajada ekstremistik elementlarni aniqlashga yordam berishi (agar ular chegarani kesib o'tgandan so'ng dastlabki vaqtda qochqinlar lagerlarida o'tkazilsa), bir qator muammolarni hal qilishga ko'maklashishi mumkin edi: masalan, tug'ilish darajasini tartibga solish muammosi, uning darajasi afg'on oilalarida eronlik oilalarga nisbatan ancha yuqori. Bundan tashqari, kurslar afg'on qochqinlari va muhojirlarining katta qismini tashkil etuvchi qishloq tumanlari vakillarini shahar muhitidagi xulq-atvor modellari bilan tanishtirib, Eron aholisining salbiy munosabati darajasini pasaytirgan bo'lardi. Va nihoyat, moslashuv kurslari afg'on muhitida qochqinlarni qo'llab-quvvatlash uchun EIRning ulkan xalqaro yordami haqidagi barqaror afsonani fosh etishga xizmat qilishi kerak, aslida uning katta qismi davlat tomonidan o'zlashtiriladi. Real holatda, EIR xalqaro tashkilotlarining yillik subsidiyalari taxminan 10 million AQSh dollarini tashkil etadi, biroq birgina o'rta ta'lim sohasida EIR har yili taxminan 240 million dollar sarflaydi¹.

Hozirgi paytda Eron Islom Respublikasida ko'p sonli afg'on muhojirlari va qochqinlarining mavjudligi ijobiy natijalardan ko'ra ko'proq salbiy oqibatlarga ega bo'lib, mamlakatning milliy xavfsizligiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Bu salbiy omillarni bir necha asosiy yo'nalishlarda guruhlash mumkin.

Birinchidan, giyohvand moddalar savdosida afg'on muhojirlarining ishtiroki xavfsizlik organlari uchun doimiy muammoga aylanib qolgan. Bu nafaqat narkotiklarning tranzit oqimini kuchaytiradi, balki mamlakat ichidagi jinoyatchilikni ham rag'batlantiradi.

Ikkinchidan, jinoyatchilik darajasining oshishi kuzatilmoqda. Afg'onlar zich yashaydigan hududlarda mayda o'g'riliklar, noqonuniy mehnat va boshqa huquqbuzarliklar ko'paygan.

Uchinchidan, mehnat bozoridagi muvozanatning buzilishi — rasmiy ishsizlik darajasi 10% atrofida bo'lgan bir vaqtda arzon mehnat oqimi mahalliy aholi uchun ish o'rinlariga raqobatni kuchaytirmoqda.

To'rtinchidan, kapitalning chiqib ketishi va xorijga pul o'tkazmalarining ko'payishi ichki iqtisodiyotda valyuta bosimini oshiradi.

Beshinchidan, demografik nomutanosiblik – afg'on oilalarining yuqori tug'ilish ko'rsatkichi uzoq muddatda ijtimoiy muvozanatni o'zgartirishi mumkin.

Oltinchidan, ijtimoiy tabaqalanishning chuqurlashishi kuzatilmoqda. Afg'onlar ko'proq jamiyatning quyi qatlamlariga singib ketmoqda, bu esa ijtimoiy keskinlikni kuchaytiradi.

Yettinchidan, terrorchilik xavfining oshishi muhim tahdid bo'lib, migrantlar oqimi ichida ekstremistik guruhlar a'zolarining kirib kelish ehtimoli mavjud.

Sakkizinchidan, ichki siyosiy barqarorlikka xavf – migrantlar ba'zi vaziyatlarda siyosiy manipulyatsiya vositasi sifatida ishlatilishi mumkin.

To'qqizinchidan, davlat byudjetiga yuk ortmoqda: migrantlarga ta'lim va tibbiy xizmat ko'rsatish, chegaralarni mustahkamlash va huquqni muhofaza qilish tizimiga qo'shimcha xarajatlar talab etiladi. Shuni ta'kidlash kerakki, afg'on qochqinlarining oqimi Eronga qarshi kuchlar tomonidan keng ko'lamli sanksiyalar sharoitida EIR iqtisodiyotini izdan chiqarish uchun qo'shimcha vosita sifatida ishlatilishi mumkin. Xalqaro tashkilotlar liniyasi bo'yicha moliyaviy yordam hajmining yetarli emasligi (real xarajatlarning taxminan mingdan bir qismi), shuningdek, uning o'z vaqtida taqdim etilmasligi bunga dalildir.

¹ Abbasi-Shavazi, M. J., et al. Return to Afghanistan? A Study of Afghans Living in Tehran. Kabul: AREU, 2005.

Afzalliklarga quyidagilarni kiritish mumkin: 1) Afg'onistonda EIRga sodiq bo'lgan aholi qatlamini yaratish imkoniyati (ta'lim sohasi hisobiga); 2) o'z harbiy-siyosiy vazifalarini hal qilish uchun afg'on qochqinlarini jalb qilish (masalan, "Fatemiyn" bo'linmasi doirasida); 3) qochqinlar omilidan siyosiy bosim vositasi sifatida foydalanish, chunki qochqinlarning ommaviy ravishda o'z vatani-ga qaytishi Afg'onistonga qo'shimcha iqtisodiy yukni yuklaydi va allaqachon sezilarli darajadagi ijtimoiy keskinlikning keskin oshishiga olib keladi; 4) mamlakat rasmiylari qisman tan olgan "aql oqimi"ni qoplash uchun EIRda ta'lim olgan afg'onlar qatlamidan foydalanish.

Eronlik tadqiqotchilar M.-R. Sharaf va X. Fazeliyning fikricha, ikki mamlakat o'rtasidagi yaqin iqtisodiy aloqalar (2019 yilda EIR Afg'onistonga eksport qiluvchilar orasida birinchi o'rinni egallagan) Eron'da yashovchi afg'onlardan — afg'on bozorida Eron tovarlarining targ'ibotchisi sifatida — foydalanish imkonini beradi, bu yerda ular birinchi navbatda Eron'da ma'lum bir iste'mol darajasiga o'rgangan repatriantlar tomonidan talab qilinishi kutiladi. Shu bilan birga, ular Eron bozorida afg'on tovarlari sotuvchisi sifatida ham faoliyat yuritishi mumkin. Eron va afg'on voqeligini yaxshi biladigan afg'onlar bir qator ishlamayotgan chegara bozorlarini ochishga ko'maklashib, shunday qilib tanazzulga uchragan hududlarni rivojlantirishga hissa qo'shishlari mumkin. Ancha optimistik ruhda tilga olingan mualliflar afg'on muhojirlaridan arzon ishchi kuchi sifatida foydalanishga ham qaraydilar; ularning fikricha, bu eronlik ishchilarga yanada malakali mehnat bilan shug'ullanish imkonini beradi.

Hozirda EIR rasmiylari "qamchi va shirinlik" siyosatiga amal qilayotganga o'xshaydi. Bir tomondan, ular Eron jamiyatining afg'onlarga bo'lgan munosabatini ijobiy tomonga o'zgartirish vazifasini qo'ydi. OAV va ilmiy diskurslarda ritorikaning o'zgarishi shundan dalolat beradiki, ularda bir qator muammolar e'tirof etilishiga qaramay, Eron jamiyatida afg'onlarga nisbatan doim ijobiy munosabat bildiriladi, shuningdek, ularning mamlakat uchun foydasiga ishonch ifodalanadi. Boshqa tomondan, EIR ortiqcha muhojirlardan xalos bo'lishga intilmoqda. Bu yerda eronliklar ikki yo'l bilan harakat qilmoqda: noqonuniy muhojirlarni mamlakatdan chiqarib yuborish va "Tolibon" hukumati bilan muzokaralar olib borish. "Al-Arabiya" axborot agentligining 2022 yil 12 sentyabrdagi ma'lumotlariga ko'ra, o'tgan yarim yil ichida 135 mingdan ortiq afg'on Eron'dan, 2022 yil 22 martdan boshlab esa Eron va Pokistondan (Afg'onistonning "Pejvak" axborot agentligiga tayanib) jami 252 ming kishi chiqarib yuborilgan.

Muzokaralar strategiyasi doirasida 2022 yil 12–13 dekabr kunlari Tehronda Eron, Afg'oniston ("Tolibon" hukumatining migrantlar va repatriantlar bo'yicha vaziri o'rinbosari Abdurahmon Rashid), Pokiston va BMTning Qochqinlar bo'yicha komissarining mintaqaviy vakili ishtirokida Eron va Pokistondagi afg'on qochqinlari muammosi bo'yicha to'rt tomonlama uchrashuv bo'lib o'tdi. Yig'ilishning asosiy mavzusi afg'on qochqinlarini o'z vatani-ga ixtiyoriy qaytarish masalasi bo'ldi. Qabul qiluvchi mamlakatlar vakillari Afg'onistonni buning uchun barcha zarur shart-sharoitlarni (uy-joy va barqaror ish haqi bilan ta'minlash, ta'lim va tibbiy xizmatlardan foydalanish imkoniyati) yaratishga chaqirdi. Afg'oniston vakili, o'z navbatida, BMT yordami-ga tayanib muammolarni hal qilishga tayyorligini bildirdi. Eron esa o'z vatani-ga ixtiyoriy ravishda qaytishni xohlovchi afg'onlarni aniqlash bo'yicha ishlarni faollashtirishga va'da berdi.

O'zgalarni ishontirish va amaliyotning o'zi esa murakkab: hozirda asosan yaqinda ketgan va qabul qiluvchi mamlakatda ildiz otishga ulgurmaganlar o'z xohishlariga ko'ra qaytib kelmoqda (masalan, BQOKB ma'lumotlariga ko'ra, 2022 yilning birinchi yarmida Afg'onistonga faqat 124 nafar qochqin qaytgan).

Afg'onistonliklar bir qator sabablarga ko'ra o'z vatanlariga qaytishga intilmaydilar: Eron muhitida ildiz otish, o'qishni davom ettirish, nikoh rishtalari, Afg'onistonda ish yo'qligi. Shu bilan

birga, Pokistondan qaytish jarayoni tezroq kechmoqda, chunki u yerda EIRdan farqli o'laroq, ko'pchilik muhojirlar ish topa olmaydi va qochqinlar lagerlarida yashaydi.

Eronda esa hozirgi vaqtda migrantlar qatlamining o'zi shakllangan bo'lib, ularni endi to'liq ma'noda migrantlar deb atab bo'lmaydi, chunki gap EIRda tug'ilgan ikkinchi va uchinchi avlod haqida ketmoqda. So'rovlar shuni ko'rsatadiki, EIRda yashovchi afg'onlarning 21 foizi o'zini eronlik, 41 foizi afg'on, 26 foizi ikki tomonlama o'ziga xoslikni namoyon etadi va 11 foizi umuman o'zini identifikatsiya qilmaydi. O'zini eronlik deb bilganlar EIRda qolishni istaydi, qolganlar esa boshqa mamlakatlarga — asosan Yevropaga ketishga umid qilmoqda.

Xulosa. Bugungi kunda Afg'oniston qochqinlari masalasi Eron Islom Respublikasi uchun nafaqat ijtimoiy-iqtisodiy, balki milliy xavfsizlik bilan bevosita bog'liq bo'lgan murakkab geosiyosiy muammo sifatida namoyon bo'lmoqda. Qochqinlar oqimi nazorat qilinmasa, u noqonuniy migratsiya, jinoyatchilik, kontrabanda va radikal guruhlar ta'sirining kuchayishiga olib kelishi mumkin. Shu bilan birga, qochqinlar masalasi Eron tashqi siyosatida ham muayyan imkoniyatlarni taqdim etadi: ular orqali mintaqaviy siyosiy ta'sirni kengaytirish, "yumshoq kuch" vositalarini qo'llash hamda afg'on jamiyatida Eronga nisbatan ijobiy kayfiyatni mustahkamlash mumkin.

"Tolibon"ning afg'onlarni vatanga qaytarish bo'yicha bildirgan manfaatdorligi ikki tomonlama jarayonni yuzaga keltiradi: bir tomondan, Eron o'z hududidagi demografik bosimni kamaytiradi; ikkinchi tomondan esa, qaytgan muhojirlar orqali Afg'onistondagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga bilvosita ta'sir o'tkazish imkoniyatini qo'lga kiritadi. Ammo bu jarayonning muvaffaqiyati ko'p jihatdan "Tolibon" hukumatining xalqaro hamjamiyat bilan hamkorlik qilishga tayyorligi, mamlakatda xavfsizlik va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga qodirligi hamda Eronga nisbatan konstruktiv tashqi siyosat yuritish istagiga bog'liq bo'ladi.

Qochqinlar siyosatini tizimlashtirish: Eron qochqinlarni ro'yxatga olish, huquqiy maqomini aniqlash va ularga ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish mexanizmlarini yanada takomillashtirishi kerak.

Integratsiya va ta'lim dasturlari: Afg'on bolalari uchun sifatli ta'lim, til o'rganish va kasb-hunar kurslarini tashkil qilish ularning ijtimoiylashuvini yengillashtiradi.

Xavfsizlik choralari kuchaytirish: Qochqinlar lagerlarida radikal guruhlarining targ'iboti va noqonuniy faoliyatini oldini olish uchun maxsus monitoring tizimlarini yo'lga qo'yish muhim.

Mintaqaviy hamkorlik: Eron, Afg'oniston va xalqaro tashkilotlar (BMT Qochqinlar Agentligi – UNHCR) o'rtasida uch tomonlama mexanizm yaratish repatriatsiya jarayonini yanada muvofiqlashtiradi.

"Yumshoq kuch" strategiyasini rivojlantirish: Ta'lim va madaniyat sohalaridagi hamkorlik orqali Eronga nisbatan ijobiy imijni mustahkamlash, qaytgan qochqinlar orqali Afg'onistonda ijobiy diplomatik kanallar yaratish tavsiya etiladi.

Mazkur tavsiyalar Eronning qochqinlar masalasida uzoq muddatli barqaror strategiya ishlab chiqishiga, xavfsizlikni mustahkamlashga va mintaqaviy barqarorlikka hissa qo'shishiga xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. UNHCR. Global Trends: Forced Displacement in 2022. Geneva: UNHCR, 2023.
2. Monsutti, A. Afghan Migrants and Refugees in Iran. Middle East Institute, 2020.
3. Majidiyar, A. The Afghan Refugee Crisis in Iran. Washington: MEI, 2021.
4. IOM. Migration in the Middle East and its Impact. International Organization for Migration, 2022.

5. Rubin, B. The Fragmentation of Afghanistan. Yale University Press, 2002.
6. Abbasi-Shavazi, M. J., et al. Return to Afghanistan? A Study of Afghans Living in Tehran. Kabul: AREU, 2005.
7. Fatemiyun" armiyasi eron va afg'on xalqlari o'rtasidagi aloqani mustahkamladi. = لشکر فاطمیان پیوستگی بین دو ملت ایران و // افغانستان را بیشتر کرد Shahr. – 2023. – URL: <https://shahr.ir/news/30599> (09.01.2023)
8. Finlyandiya elchisi: 1100 nafar afg'onistonlik qochqin Erondan Finlyandiyaga ko'chib o'tmoqda = سفیر فنلاند // افغانستانی از ایران به فنلاند منتقل می شوند Alef. – 2022. – URL: <https://www.alef.ir/news/4010325133.html> (25.12.2022)

